

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLII

*ПОСВЕЋЕНО СЕЋАЊУ НА АКАДЕМИКА
ПАВЛА ИВИЋА*

НОВИ САД
1999

СУГЛАСНИЦИ *Л* И *Љ* У ГОВОРУ ПЛАВСКО-ГУСИЊСКЕ ЗОНЕ

ДРАГО ЂУПИЋ

UDC 808.61-087 (497.16)

Крајак садржај. Говори се о артикулацији наведених сугласника на подручју Плава и Гусиња (у Црној Гори) и констатује се да је она углавном поремећена, тако да се оба своде на палатализовано *л* односно веларизовано *љ*. То је дијелом резултат утицаја сусједних албанских говора.

Кључне ријечи: латерали, палаталност, веларизација, Плав, Гусиње.

У једном чланку прије петнаестак година, у зборнику посвећеном шездесетогодишњици живота Милке и Павла Ивића, осврну сам се на судбину латерала у говорима Црне Горе.¹ Овом приликом ћу нешто рећи о артикулационим вриједностима ових гласова у плавско-гусињској говорној зони, која, иако посебно због састава становништва, не чини кохерентну дијалекатску цјелину, ипак, управо због мијешања тог становништва има језички израз који се на неки начин може сматрати говорном цјелином. На једној страни је православно становништво, поријеклом у највећем броју из Куча, али је примило и неке говорне особине сусједних Вацојевића и донијело особине говора из других крајева Црне Горе, а на другој страни су муслимани, већина такође поријеклом из Куча, чији говор, исто тако, није ван утицаја Вацојевића.

Гледано у цјелини, у овој зони је често помијешана артикулација сугласника *л* и сугласника *љ*, па се јавља палатализовани глас, чију вриједност обиљежавамо графемом *л'*. Палатализовани и палатални латерал овдје, наиме, има вриједност коју ови гласови имају у говору Зете,² с том разликом што се у овом комплексу ипак поред *л'* и *љ* чују и гласови *л* и *љ*, и код православног и код муслиманског становништва. Тако имамо:

л: ћчёла/чёла, млищёко, вйлā (Гпл), *кйсёло, бйло, велй, уселийо/уселийо, радйле, ћуштийле, Илйћ* и сл.;

љ: баїтаљбн, лјубди, шљивёвица, шљијва, лјёб, мишиљёње, ћролјёће, лјуцкй 'људски' (одр.), лјётшћи, изљубиљи се, вёльу 'велим', уљеїđx, и сл., мада је и ово, код истог информатора, понекад сведено на *л'*, тако да нема законитости о диференцијацији ових сугласника.

¹ Уп. Д. Ђупић, *Латерали у говорима Црне Горе*, ЗФЛ XXVII—XXVIII, Н. Сад, 1984—1985, 813—816.

² Уп. Д. Ђупић, *Прејелед главнијих особина говора Зете*, Јужнословенски филолог XXXIII, Београд, 1977, 265—284.

Латерали поремећене артикулације могу се свести на сљедеће категорије:

а) л испред *e*: *л'ёйпир* 'лептир', *л'ёніа* 'мотка за трешење ћилима', *шёл'е*, *шёл'ёйина*, *шёл'ё* 'тло', *сл'езіна*, *шіл'ёхі*, *зёл'ён* 'зеленило, салата', *зёл'ен/зел'ён* 'зелен', *бл'ёсаво*, *вол'ёо*,³ *вол'ёла*, *кл'ёчим*, *кл'ёчітие*, *л'ежімо*, *л'ёла/л'ёла*, *л'ёїн* 'легао', и сл. Тако је и испред *ä*, *одёвл'ё*, *ðицк'л'ё* 'одакле', *йск'л'ё* 'одакле' и сл., јер је *ä* близко вокалу *e*;

б) л испред *i*: *л'исіца*, *л'ицек* (код муслимана и *л'їк*⁴), *л'иса/л'їсац*, *їл'їста*, *крецидл'ица*, *їгул'ица* 'дугме', *кол'їба*, *кл'ицєшиа* (код муслимана и *кл'ишиа*), *кріл'їка* 'крпљавина', *бїцел'ї* (код муслимана и *бїл'ї*), *л'ицёйо* (код мусл. и *л'їйо*), *л'ицевї* (код мусл. и *л'ївї*), *вёл'їкї*, *овол'їкї*, *кол'їко*, *їдол'їкї*, *їдбїл'и се*, *їукрїл'и*, *фїл'ї* 'недостаје', *за-л'ицїтий* (код мусл. и *зал'їиши*), *ожсул'їш/ожсул'їй*, *ул'ициїхло* 'излистало', итд.

в) Забиљежили смо и веларизацију сугласника *л*: *мàло*, *бýло*, *млàд*, *стàлно*, *їјк*, и сл., али и у таквим примјерима напоредо се наилази и на *л* и на *л*, па имамо и: *мàло*, *бýло*, *млàд*, *стàлно*, *лјк* и сл. Интересантна је веларизација *л* код неких презимена: *Кобїлић*, *Челић*, *Мїлєвић*, али се јављају и презимена са палатализованим *л*: *Бал'їдемїћ*, чак и *Л'ачковић*, вјероватно аналогно презименима: *Кел'їновић*, *Шал'анин*, или: *Бал'їћ*, *Л'ечал'ић*, *Мркул'ић*, *Үл'ївић*, а налазимо и *Прел'вјукић*. Овакав изговор ових презимена код муслимана има и православно становништво;

г) л испред *a* у посебним случајевима: *свїрал'a*, *Фадїл'a*, *Гамїл'a* (према *Фадиль*, одн. *Фадил'*, *Гамил'*, каткада са кратким силазним акцентом на другом слогу и дугим првим: *Фадїл'*, *Гамїл'*);

д) љ испред *e* и *i*: *л'ёшо*, *шїшл'еїа*, *весёл'e*, *їробл'e*, *шёл'e*, *յл'e*, *заробл'енїк*, *сломл'ен*, *дубл'e*, *несастаїл'ена* 'несастављена', *дрїцемл'ёш* (код мусл. и *дрїмл'ёш*) 'дријемаш', *дубл'ї*, *родїштел'i*, *їодицёл'їш/їо-дицел'їш* и сл.;

ђ) љ испред *a*, *o*, *u*: *Дёл'анин*, *Л'атїиф/Л'атїїф*, *ил'ада*, *чел'аде*, *Ал'o/Ал'ò*, *Сал'o/Сал'ò*, *Сүл'o/Сүл'ò*, *учїштел'oф* 'учитељев', *л'їш*, *кл'їцац* 'дјетлић', *Л'ушо/Л'ушò*, *кл'їч*, *кл'їчаница*, *л'їска*, *л'їбаф/л'їбїаф/л'ї-бав/л'їбїв*, *л'їди* итд.

Као што сам рекао, консонант *л* се и веларизује испред самогласника задњег реда, али не увијек. Видјели смо да се веларизује код презимена и где би се очекивала палатализованост (нпр. *Челић*). То је, свакако, утицај албанскога језика.

Није могуће утврдити систем који би показивао када се *л* веларизује, јер се то дешава не само испред самогласника задњега реда, него и испред *e* и *i*. Што је најинтересантније, код истог информатора може се чути и палатализовано и веларно *л* у позицији испред *e* и *i*, као што се може чути веларизовано *л* испред осталих самогласника. Једино су артикулације код презимена устаљене: зна се, наиме, да ли је одређено

³ Код муслимана се повремено наилази на екавске ликове: *вол'eo*, *деца*, *донео* и сл.

⁴ Икавске форме се јављају у говору муслимана на овом подручју, о чему в. у мом раду *Икавизам у ѡусињском говору*, Македонски јазик XXXII—XXXII, Скопје 1981—1982, 723—726.

презиме са палатализованим или са веларизованим *л*, или са веларизованим *љ*, или су то пак сугласници средњосрпске вриједности. У осталим случајевима, мимо презимена, наилазимо на шароликост, па се чује: *сїл'е* и *сїле*, *мїле* и *мїле* и сл. Једино код именице *глада* 'колиба' нијесам нашао на *л* средње или палаталне артикулације. Тип именица *лук*, *зло*, *слуја* има нешто веларније *л* него у осталим црногорским говорима, укључујући и друге приалбанске. Истина, те вриједности би се могле прецизније утврдити тек ако би се експериментално провјериле, јер се наилази и на средњосрпску, тј. књижевну артикулацију.

Извјестан утицај на диференцијацију артикулације ових гласова имају и сусједни васојевићки говори, премда и у њима *л* испред самогласника предњег реда није „неутрално”, те се осјећа извјесна палатализованост сугласника *л*, какав је, уосталом, случај и са другим црногорским говорима.

Даћемо нешто грађе о овим сугласницима по конфесијама:

а) Код православних: *кđла/кđла*, *йчёла/чёла*, *млâд/млâд*, а тако: *се-ло/село*, *слòво*, *оїшило*, *изјâловîло* се, *кїセルîло* се, па и са примјерима где је *л* испред самогласника предњег реда: *велиначнсîво*, *млицеко*, *вё-лики*, *мâлî*, *йлеменскî*, *осилили* се, *имâле*, *иùштîйле*, *уселîо* се, *велî*, односно: *љûди*, *љеб*, *шљîва*, *байâльб*, *шљивôвица*, *кољено*, *мîцљëне*, *про-љëћe*, *Вёлько*, *йрїјайшe*, *фишîй*, *поїтòль* 'послијe', *бòљe*, *љûчки*, *љёпши*, *вёльу*, *уљёто*, *изљубili* се, али: *вл'еронâука*, *мâл'ем*, кроза *Шâл'у*.

Наравно, опозиција *л* и *љ* је изразитија уколико се иде према Велики и Васојевићима. У Велики је, заправо, тешко наићи на реализацију *л'*, а што се више иде према Плаву и Гусињу, све је чешће и код православних и код муслимана. У Гусињу и околним селима диференцијација је знатно мања него у Плаву и његовим селима. Гусиње је највише под утицајем албанског језика. Међутим, православно становништво, особито оно које није поријеклом из Куча, као да настоји да очува опозицију, јер се тиме диференцира од муслиманског становништва. Отуда и артикулације које смо горе навели. Истина, диференцијација није увијек и постојана, што често зависи од говорне ситуације.

б) Код муслимана смо забиљежили:

л испред *а*, *о*, *у*: *млâдâ*, *йлðитови*, *лðи*, *болûцем*, *бýла*, *иùшlo*, *вïделa*, *расшûрila*, *скїнûла*, *мâло* и сл., и ријетко се када у овим позицијама *л* веларизује, какви су примјери: *зâклai*, *найлáшii*, *Балкân*, и сл. и код презимена: *Балидемiћ*, *Кобîлић*, *Чёлић*, *Мîлëвић*;

л испред *е* и *и*: *цийel'е*, *бôл'есна*, *іл'еðâl'е*, *л'ежâl'е*, *л'ежимo*, *осшâл'е*, *иirâl'е*, *носiл'е*; *авl'ijâ*, *мл'икo*, *Л'ечал'iћ*, *Бал'ић*, *Мûл'iћ*, *Је-л'ићi*, *вeл'и*, *бîл'i*, *скїнûл'i*, *вïкал'i*, *држâл'i*, *дðдiл'i*. Тако је и испред *а*: *цийel'âh* (Гпл), *л'âко* (где је *а* има вриједност вокала предњег реда). Палатализованост сугласника *л*, се среће и код неких антропонима: *Ел'mâc* 'Елмаз, м. име', *Бûл'a*, *Цемâl'a*, *Л'âчковић*;

љ испред *е* и *и*: *йрїјайшe*/*йрїјайшe*, *дâљe/дâl'е*, *дрêмльëш/дрê-мл'ëш*/*дримльëш/дримл'ëш*;

љ испред *а*, *о*, *у*: *Шâл'анин*, *недёл'y*, *вал'â* се, *сiрêл'âl'u*, *зафал'ûцем*, *Аl'o/Âl'ð*, *Гâл'o/Гâл'ð*, *Сâл'o/Сâл'ð*.

Све у свему, опозиција међу овим сугласницима често је поремеће-на, можда нешто више код муслимана, који ређе имају диференцирану артикулацију *л* и *љ*. Јасно је зашто се *л* палатализује испред вокала предњег реда, јер ти вокали у себи садрже извјесну палаталност, те тако утичу на претходни сугласник *л*, као и у већини словенских језика. Да је то тако потврђује нам овдје и сугласник *к* када се нађе испред *е* односно *ë*: *к'еш/кăд* (К'е ћеш дој?).⁵ Али палатализовање испред самогласника задњега реда, испред сугласника и на крају ријечи не може се објаснити другачије него да је то утицај албанског језика. Међутим, веларизација *л* испред самогласника задњег реда у већем степену је изражена код православног становништва, па се то уклапа у општу српску дијалекатску артикулацију *л* у овим позицијама, те се не би морало говорити о утицају албанског језика. Други је случај са веларизацијом *љ*, у ма ком положају, где се може говорити о албанском утицају, јер је тако у свим при-албанским говорима у Црној Гори, тј. у Кучима, Братоножићима, Мрко-јевићима и у плавско-гусињској зони.

Београд

Драго Ђушић

СОГЛАСНЫЕ Л И Љ В ГОВОРАХ ПЛАВСКО-ГУСИНЬСКОЙ ЗОНЫ

Р е з ю м е

На територии Плава и Гусине (северо-восточная часть Черногории) артикуляция согласных: *Л* и *Љ* чаще всего сводится к *Л'* (палатализованное *Л*); *Л* и *Љ* чаще слышатся в говоре православных жителей; точно так же у этих жителей чаще, чем у мусульман, появляется и *Ѣ* (*Л* веляризованное). Необычной является веляризация *Л* перед *Е* и *И* в некоторых фамилиях, а также и веляризация согласного *Љ*. Все это, вероятно, является следствием влияния соседнего албанского языка.

⁵ Уп. о овоме: П. Ђорђић, *Белецке о ђусинском ђовору*, Задужбина Луке Ђеловића Требињца, Београд, 1933/34, 185, где наводи и примјере: *к'эр*, *к'ёо*, *к'ёнë* 'хтједне'.